

4. Краус Н. М. Заходи щодо легалізації тіньової діяльності в Україні з урахуванням іноземного досвіду / Н. М. Краус // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнародною участю, 26 листопада 2008 р. – Ч. 1. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – 143–146 с.
5. Краус Н. М. Заходи і напрямки реалізації механізму взаємодії тіньового та офіційного секторів / Н. М. Краус // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2009. – 4 (35). – С. 13–19. – (Серія : «Економічні науки»).
6. Краус Н. М. Тіньовий та офіційний сектори економіки: антагоністичне співіснування і взаємодія : монографія / Н. М. Краус. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 175 с.
7. Латов Ю. В. Теневая экономика : учебн. пособие для вузов / Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев ; под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В. Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г. М. Казиахмедова. – М. : Норма, 2006. – 336 с.
8. Скрипник А. Оцінка податкового навантаження і детінізація фонду оплати праці / А. Скрипник, Г. Гендлер // Економіка України. – 2007. – № 5 (546). – С. 1725.

УДК [339.564:633.1](477)

ЕКСПОРТНИЙ РИНОК ЗЕРНА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

І. А. Артеменко, кандидат економічних наук

Виробництво зерна є традиційною галуззю сільськогосподарського виробництва, яка у значній мірі визначає стан соціальної і політичної ситуації в Україні. Свідченням цього є те, що Україна посідає одне із перших місць на світовому ринку зернових культур, а в 2008–2009 маркетинговому році¹ увійшла до трійки основних експортерів зерна і, як вказується в окремих дослідженнях, має підстави для стійкого утримання цієї позиції [1].

Родючі землі, досить великі посівні площі

та сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування зернових культур майже в усіх регіонах України – усе це сприяє забезпеченню потреб у зерні не тільки внутрішніх, а й зовнішніх споживачів. Проте практична реалізація цих можливостей здійснюється на значно нижчому рівні від потенційних можливостей виробництва та експорту зерна, що є однією з причин незадовільного стану сільськогосподарського виробництва та економіки України в цілому. Саме тому дослідження сучасного стану та перспектив експортного ринку зерна є досить актуальним для розробки прогнозів економічного розвитку країни та її зовнішньоекономічної стратегії.

Аналіз останніх публікацій, присвячених сучасному розвитку аграрного сектора України та його експортного потенціалу, свідчить про те, що в дослідженнях сучасних тенденцій розвитку світового ринку зерна та його українського сегмента відомих українських учених В. Ю. Протасова, П. Т. Саблука, В. П. Ситника, О. М. Шпичака, Л. М. Худолія, П. І. Гайдуцького, В. І. Бойка, З. П. Ніколаєва, І. В. Кобута, Т. М. Гайдука та інших окреслені

¹ Маркетинговий рік є своєрідною відкритою системою, умовні межі якої визначаються жнивками що чергуються, і характеризує початок і кінець певного циклу зі своїми специфічними законами, закономірностями та тенденціями. Більшість операцій усередині цієї системи стосуються питань розподілу та використання попереднього урожаю, а також підготовки та вирощування урожаю наступного. При цьому результати праці завжди використовуються у наступному виробничому циклі. І тому часто у розрізі календарного року виникає невідповідність між обсягом зібраного урожаю і вкладеними в нього зусиллями, яка суперечить єдності виробничого циклу. Отже, зважаючи на специфіку зернового виробництва, аналіз у розрізі маркетингового року найповніше віддзеркалює його особливості і сприяє ефективному функціонуванню [2].

основні методологічні підходи до його аналізу та залежність їх змісту від впливу різноманітних факторів, зокрема економічних, політичних, соціальних, кон'юктурних тощо. У статті також використані висновки О. В. Боднар [2, 3] про взаємозв'язок структури продовольчої корзини з можливостями експорту зерна; методика дослідження ринку зерна за маркетинговий рік, що використана у статті Т. Дудара та Р. Волошина [4]; висновки статті С. О. Айгожиної щодо аналізу сучасних проблем і тенденцій розвитку світового ринку зерна та участі в ньому окремих країн [5]. У названих працях використовується величезний масив статистичних даних (іноді малодоступних), уже в цілому сформована методика дослідження світового ринку зерна, а також аналізується участь і місце України в цьому ринку.

Поряд з названими дослідженнями вітчизняного експорту зерна, які характеризуються теоретико-економічним осмисленням названого процесу, останнім часом з'являються публікації, у яких ця ж проблема висвітлюється на основі методики маркетингових підходів і логістики. У статті, зокрема, використано дослідження «Україна: рекордний експорт зернових 2008/09 МГ» інформаційної компанії «Про-Агро», яка з комерційною метою аналізує вітчизняні та зарубіжні товарні ринки (в тому числі зерновий), у якому наведено 180 таблиць і 156 діаграм, що різнобічно відображають вітчизняне виробництво та експорт зерна. На жаль, ці дані є малодоступними, оскільки вартість ознайомлення з ними, що визначена авторами із Мінаграрполітики, становить 7 тис. грн [6].

Незважаючи на те, що проблема функціонування ринку зерна та його експорту на перший погляд здається відносно дослідженою, в ній залишається чимало відкритих або ж дискусійних питань, які чекають свого вивчення та узагальнення. Так, маловивченою є діяльність даного ринку в умовах світової фінансової кризи, а його українського сегмента ще й в умовах вступу країни до СОТ.

Таким же актуальним є дослідження політичних і соціальних причин, що визначають зерновий експортний потенціал країни й обґрунтування рекомендацій щодо усунення тих,

які мають негативний вплив на обсяги й економічну ефективність експорту зерна. Визначення та вироблення пропозицій щодо усунення цих причин є головною метою даної статті.

Ринок зерна є одним із найбільших сегментів світового ринку, що зумовлюється зростаючим попитом на нього, як основного продукту харчування, через динамічне збільшення чисельності населення і зростання його споживання у розрахунку на одну людину в багатьох, особливо бідних країнах світу. Завдяки цьому в ряді країн, у яких наявні сприятливі природнокліматичні умови, виробництво зерна стало досить важливою галуззю сільськогосподарського виробництва, товарна продукція якого спрямовується не тільки на внутрішній ринок, а й на зовнішній. На початку XXI ст. найбільшими постачальниками, а отже, і контролерами ринку зерна є США, Канада, Австралія, Аргентина, ЄС, на долю яких припадає 84 % усього обсягу світової торгівлі зерном [5].

Після розвалу СРСР і ліквідації державної монополії на зовнішню торгівлю на світовий ринок зерна вийшли Україна, Російська Федерація (РФ) і Казахстан, які мають значні за обсягом масиви орних земель і можливості його виробництва та поставок на світовий ринок. Так, в Україні, де у сільськогосподарському виробництві формується п'ята частина національного доходу країни, в структурі виробництва зерна, загальний обсяг якого у 1991–2007 рр. становив 51–20 млн т (табл. 1), головна роль за обсягами збору належить озимим пшениці, житу та ячменю, а серед ярих культур – кукурудзі, ячменю та соняшнику (табл. 2).

Слід зазначити, що зерновий сектор є стратегічним в економіці держави, тобто таким, який визначає обсяги пропозиції і вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна та продукції тваринництва, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Крім того, зернова галузь є базою та джерелом сталого розвитку більшості галузей агропромислового комплексу та основою аграрного експорту. Проте загаль-

ними характеристиками виробництва зерна в трансформаційний період стали скорочення загальних обсягів збору зерна та значні коливання в обсягах збору врожаю окремих видів зернових культур. Головними причинами нестабільності показників зернового сектора є загальний занепад сільськогосподарського виробництва у цей період, що проявляється у значному погіршенні його агрохімічної та технічної культури. Про це наглядно свідчить те, що впродовж 1991–2007 рр. посівні площі сільськогосподарських культур збільшилися із 14583 до 15115 тис. га, а валовий збір зерна та врожайність знизилися. Так, узагальнений показник врожайності зернових у 1990 р. становив 35,1 ц з 1 га, а в 2000–2007 рр. його

середній розмір становив 24 ц з 1 га посівів [8, с. 175]. Для порівняння, урожайність зернових в країнах, які є основними постачальниками зерна на світовий ринок, за оцінками Департаменту сільського господарства США, у 2006 році становила: у Європейському Союзі – 48,7 ц з 1 га, у США – 63,8 [7]. Тобто урожайність зерна в Україні, всупереч твердженням про високу родючість українських ґрунтів, сьогодні у значній мірі поступається урожайності зернових провідних країн-виробників зерна. Цілком очевидно, що це має безпосередній вплив на економічну ефективність зернової галузі в цілому і її експортного сегмента зокрема.

Таблиця 1

Загальні показники виробництва зерна в Україні в 1990–2007 рр., тис. т [8, с. 165]

Показники	Роки										
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всі зернові культури	51009	33930	24459	39706	38804	20234	41809	38016	34258	29295	53300

Таблиця 2

Виробництво окремих зернових культур в Україні у 1990–2007 рр., тис. т [8, с. 164, 165]

Роки	Озимі зернові				Ярі зернові					
	Пшениця	Жито	Ячмінь	Соняшник	Пшениця	Ячмінь	Овес	Кукурудза	Просо	Гречка
1990	30348	1259	1953	2571	26	7216	1303	4737	338	420
2001	20794	1821	1449	2251	554	8737	1116	3641	226	338
2004	16361	1589	1436	3050	1159	9649	941	6875	341	311
2007	13173	561	875	4174	765	5106	544	7421	84	217

На значні коливання обсягів виробництва зерна суттєво впливає кліматичний фактор. У статті О. В. Боднар «Сучасний стан та особливості ринків зерна в Україні та Канаді» зазначається, що амплітуда коливань у розмірі валових зборів зернових в Україні сягає двохразових відхилень, хоча за належного агрохімічного та технічного догляду за посівами зернових культур вплив погодного фактора можливо мінімізувати [3].

Негативні тенденції розвитку зернового виробництва також проявляються у постійному зменшенні та досить низькому рівні рентабельності зернового виробництва. Дані Державного комітету статистики України свідчать

про те, що рівень рентабельності виробництва зернових у 2005 р. становив 3,1 %, у 2006 р. – 7,4; у 2007 р. – 28,7; тоді як у 1990 р. – 275,1 %, а в 1995 р. – 85,6. Така тенденція характерна для економічної ефективності вирощування всіх видів зернових культур, крім соняшника, де рентабельність виробництва у 2007 р. становила 75,9 % [8, с. 155]. Зокрема, рівень рентабельності виробництва пшениці скоротився з 30,4 % у 2004 р. до 9,9 % у 2006 р., ячменю – з 9,5 % у 2004 р. до 3,7 у 2006 р. Виробництво вівса, гороху та деяких інших зернових здебільшого є збитковим, що стримує можливість їх розширеного виробництва.

Слід відзначити, що «стрибки» показників

рівня рентабельності виробництва зерна в цілому та окремих його культур у сучасний період майже повністю зумовлюються впливом кліматичного фактора, тоді як вплив економічної політики держави на них майже не простежується. Найбільший вплив на зростання рівня рентабельності зернового виробництва має його обсяг, що є нижчим ніж потреби внутрішнього ринку. Цим зумовлюється притримання його до весни, коли кількість зерна на внутрішньому ринку значно зменшується. Зрозуміло, що притримати зерно за наявності банківських кредитів під високі відсотки під силу тільки успішним господарствам. Якщо взяти до уваги те, що для здійснення ефективного зерновиробництва мінімальна рентабельність виробництва зерна повинна становити 20 %, а раціональна (в умовах України) – щонайменше 40 %, то стає очевидним, що досягти такого рівня рентабельності без політичного впливу неможливо, тоді як тільки

така рентабельність, на думку фахівців, створює необхідні умови для оновлення основних фондів і застосування технологій виробництва зерна, які дозволяють у подальшому не зменшувати, а підвищувати врожайність, а отже, його валові збори та обсяги експорту [7].

Крім зазначених факторів, на обсяги зернового експорту суттєво впливають мають показники балансу зерна в країні, тобто визначення тієї кількості зерна, яка потрібна для внутрішнього споживання. З табл. 3 видно, що одним із найважливіших споживачів усередині країни є харчові та переробні підприємства, які при зменшенні чисельності населення нарощують виробництво харчових продуктів із зерна та продуктів з його домішками внаслідок зменшення споживання населенням таких продуктів, як м'ясо, молоко, риба, овочі, фрукти, через суттєве скорочення їх виробництва в Україні (табл. 3).

Таблиця 3

**Надходження зерна власного виробництва на переробні підприємства
України у 2002–2007 рр., тис. т [8, с. 179]**

Показник	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Надійшло всього	7783	7512	9389	8616	7829	8841
У тому числі: пшениця	4846	3760	4848	4340	4016	4981
жито	700	638	567	456	367	249
кукурудза	690	1607	2003	2065	1952	2224
ячмінь	1053	1029	1331	1231	1089	1034
овес	100	123	141	90	70	112
просо	24	48	59	57	17	17
гречка	149	152	167	150	124	107
рис	13	21	18	18	19	32
зернобобові	142	85	167	146	131	43

Так, за період 1990–2007 рр. виробництво м'яса скоротилося із 4358 до 1 912 тис. т, або в 2,3 рази, молока із 24508 до 12262 тис. т, або в 2 рази, вилов риби у 1995–2007 рр. зменшився із 400,2 до 207,2 тис. т, або в 1,9 рази [8, с. 185, 186, 201]. У цьому зв'язку доречно навести результати дослідження О. В. Боднар, де зазначається, що головною «причиною нарощування обсягів експорту зерна в Україні є вивільнення значної кількості зерна на внут-

рішньому ринку, що, в свою чергу, зумовлено зменшенням попиту з боку тваринницьких галузей. Якщо у 1990 р. Україною на фуражні цілі використовувалося 28,0 млн т зерна, і цей рік вважається одним з найкращих в історії розвитку сільського господарства України, то за попередніми даними, у 2004 р. на годівлю тварин було витрачено 14 млн т. Критичний стан тваринництва та низький платоспроможний попит населення стали причиною зни-

ження рівня споживання продуктів харчування тваринного походження». За наведеними в її статті даними, рівень споживання молока та м'яса в Україні нижчий навіть від мінімальних норм споживання. Так, при раціональній нормі споживання м'яса та м'ясопродуктів 83 кг на рік (мінімальна 52 кг) в Україні споживалося у 1990 р. 68,2 кг; а в 2003 р. – 34,5 кг. У 2003 р. українці споживали молока та молокопродуктів лише 59,6 % від раціональної та 66,4 % – від мінімальної норми харчування. Очевидно, що триваючий спад у тваринництві та зубожіння населення тільки посилили цю негативну тенденцію, яка ставлячи під загрозу продовольчу безпеку держави, об'єктивно, є додатковим резервом експорту зерна з України, адже для забезпечення мінімальних і раціональних норм споживання продуктів харчування тваринного походження в Україні має бути вироблено 20,4 та 29,3 млн т фуражного зерна в рік відповідно.

Цілком очевидно, що за такого скорочення виробництва основних харчових продуктів роль зерна, як стратегічної продовольчої статті, зростає. У регулюванні та балансуванні ринку зерна важливу роль відіграють державне централізоване регулювання, а також органи місцевого самоврядування, що ставить зерновиробників під жорсткий контроль чиновників. Очевидно, що обмеження внутрішнього продовольчого ринку через його централізоване регулювання негативно впливає на обсяги виробництва й обсягів експорту зерна.

Політичний вплив на внутрішній ринок зерна має різноманітні прояви, основи яких закладені в Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні». Прийнятий у 2002 р., з чисельними змінами і доповненнями у наступні роки, цей закон визначає державну політику щодо розвитку ринку зерна, правові, економічні та організаційні умови виробництва та формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб держави у зерні, нарощування його експортного потенціалу. Визначаючи пріоритетним завданням забезпечення продовольчої безпеки держави, названий закон проголошує, що ця мета буде досягатися за рахунок «забезпечення функціонування ринку зерна на засадах поєднання вільної конкуренції

та державного регулювання з метою збалансування інтересів суб'єктів господарювання та держави», а також регулювання державою порядку та механізму «експорту та імпорту зерна та продуктів його переробки за міжнародними договорами». Закон встановлює право державних органів на розробку й уточнення балансів зерна, встановлення умов і механізмів митного контролю експорту-імпорту зерна та запровадження режиму тимчасового адміністративного регулювання цін [8].

Очевидно, що розробка балансу зерна та визначення обсягів зернових ресурсів (зерна державного продовольчого резерву; зерна державного резервного насінневого фонду) є необхідною практикою (якщо ці ресурси формуються державою за цінами, які дозволяють вести рентабельне зернове господарство) і сприятливою для розширення виробництва та експорту зерна. Як свідчить практика, такі ціни є, як правило, дещо вищими, ніж ті, за якими скуповують зерно у виробників зернотрейдери, але вони значно нижчі від тих, які встановлюються на світовому ринку.

Про політику в галузі закупівельних цін на зерно свідчить зміст урядових документів, якими встановлюється, що «аграрний фонд проводить форвардні закупівлі зерна за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на відповідний рік, у межах маркетингового періоду за **мінімальними інтервенційними цінами**» (виділено автором, І. А.) [9].

Очевидним є й те, що державна централізація експорту й імпорту зерна та продуктів його переробки, яка покладається на державних агентів (власників ліцензій, визначених урядом на конкурсних засадах), є також обмежувальним фактором виробництва та експорту зерна. Практика свідчить, що визначені за таким механізмом «державні агенти», які не залежать від виробників зерна, використовують своє посередницьке положення для отримання як можна більшого прибутку, який формується за рахунок різниці між закупівельними цінами у виробників і цінами його реалізації на світовому ринку. Слід відзначити, що всі українські уряди здійснювали політику, спрямовану на замкнутість «клубу державних агентів» і відсутності контролю за його діяльністю з боку

виробників. Наприклад, у 2006 р., згідно із затвердженим постановою Кабінету Міністрів України порядком видачі ліцензій на експорт зерна й розподілу квот, 80 % квот розподіляються між заявниками, які експортували зерно останні три роки, пропорційно до обсягу їх фактичного експорту за цей термін відповідно до довідки Держмитслужби, і лише 20 % квот розподіляються між іншими претендентами пропорційно до обсягу зерна, заявленого для експорту [10].

Слід відзначити, що державний протекціонізм у сфері виробництва та розподілу зерна на внутрішньому та зовнішніх ринках має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних слід віднести: повернення зерновиробникам податку на додану вартість; упровадження пільгового кредитування виробників зерна; державні закупівлі зерна за цінами, що перевищують ціни приватних зернотрейдерів; цільова підтримка сільськогосподарського виробництва, у тому числі виробників зерна.

Проте здійснювані державою протекціоністські заходи аж ніяк не відшкодовують збитки, що зумовлюються антиринковими методами регулювання внутрішнього ринку зерна, які є головною причиною скорочення його виробництва й експорту. Найбільший негативний вплив на ці процеси справляє політичне регулювання цін на зерно і хлібопродукти, яке внаслідок низького рівня купівельної спроможності більшості громадян, по суті, перетворює зерновиробників і хлібопекарські підприємства в основу соціально-політичної стабільності. Це регулювання зводиться на практиці до встановлення квот на обсяги експорту зерна та встановлення економічно не обґрунтованих цін на основні види хлібопродуктів.

Одним із проявів державного регулювання експорту зерна з України, який найбільше шкодить розвитку зерновиробництва, а отже, і нарощуванню обсягів експорту українського зерна на світовий ринок, є практика квотування експорту зерна та видачі ліцензій на право його експорту. Саме таку оцінку цим явищем дає Світовий банк реконструкції і розвитку та німецькі фахівці в цій галузі, які досліджували вплив квот на цінову політику внутрішнього

ринку, захист прав споживачів, прибутки від експорту й інвестиції у зерновий сектор. Вони стверджують, що «квоти є неефективними для захисту національних споживачів від зростання світових цін на зерно, недовими, оскільки вони призводять до великих втрат прибутків від експорту й особливо вражають корупцією, яка негативно впливає на інвестиційну привабливість України...», упровадження квот є невиправданим, оскільки внутрішньої пропозиції зерна цілком досить для покриття всіх внутрішніх потреб, а також значно більшого експорту порівняно з оцінками уряду». Крім того, відзначається у звіті Світового банку «система квотування передбачає великі збитки виробників зерна й істотним чином впливає на прибутки від експорту» [10].

На скорочення обсягів і зменшення економічної ефективності експорту зерна з України значний вплив мають також витрати, пов'язані з його зберіганням і перевезенням. Слід зазначити, що динаміка зростання цих витрат значно перевищує темпи росту прибутковості експорту зерна. Так, упродовж 2009–2010 маркетингового року порівняно з попереднім, зростання вартості основних послуг елеваторів становило: вартості приймання зерна – у 2,4 рази; чистки – у 3,7 рази; зберігання – у 2 рази; навантаження на елеваторі – у 1,5 разу. Тому для вдосконалення маркетингового ланцюга поставки зернових на зовнішні ринки необхідно визначити можливості зниження розцінок за послуги елеваторів стосовно всіх технічно логічних операцій із зерном, а також уніфікувати такі розцінки. Одним зі способів мінімізації витрат на зберігання зерна є рекомендація щодо оренди чи придбання зерновиробниками власних елеваторів, у тому числі й на кооперативних засадах [11].

Крім уже названих негативних факторів, потрібно назвати і здорожчання вартості послуг перевезення зерна залізничним транспортом, адже залізничний тариф у 2009 р. порівняно з попереднім роком збільшився в 1,7 разу, додаткові збори зросли в 1,8 разу, експедиторські послуги – на 35 % [11]. Подібні тенденції значного і необґрунтованого зростання витрат зерновиробників також характерні для страхування посівів зернових культур, послуг

карантинних і інших служб, зокрема при сертифікації зерна у разі його експорту. Все це свідчить про те, що за умови державного регулювання внутрішнього балансу зерна, квотування і ліцензування його експорту, відсутності регулювання вартості послуг посередників і структур, які причетні до реалізації зерна на внутрішньому та зовнішньому ринках, існує занепад зернового виробництва, що проявляється у зниженні врожайності та скороченні обсягів виробництва зерна при зростанні засіяних площ.

У більшості наукових публікаціях і заявах політичних діячів домінує думка, що Україна має надзвичайно великі потенційні можливості експорту зерна і може ввійти до клубу його провідних світових експортерів. Часто такі висновки ґрунтуються на спогадах ще про дореволюційні експортні поставки зерна з України. Проте проведений нами аналіз перспективності експортного ринку зерна в Україні не супроводжується подібними висновками через цілий ряд обставин. По-перше, значні обсяги експорту зерна з України в дореволюційний період зумовлювалися значно меншою чисельністю населення та нижчими показниками споживання хліба і хлібопродуктів, ніж це є зараз. В аграрній країні, якою була Україна в той час, переважно сільське населення могло покривати недостатнє споживання хліба в своєму харчовому раціоні іншими продуктами. По-друге, сучасні обсяги експорту зерна стали можливими завдяки тому, що під час трансформаційних перетворень в Україні значно знизилася поголів'я худоби та птиці, вирощування яких пов'язано значними витратами зерна. Так, упродовж 1972–2009 рр. в усіх видах господарств України поголів'я великої рогатої худоби, овець і кіз зменшилося із 22955 тис. голів до 3459, свиней – із 21397 тис. до 1918 тис., а птиці із 155203 тис. до 40083 тис. голів [13, 14, 15, 16]. Очевидно, що для того, щоб вийти на рівень виробництва м'яса рівня 1972 р., весь обсяг зерна, який передбачено для експортних цілей, буде витрачено для тваринницької галузі.

Наприклад, у США понад 90 % зерна йде на відгодівлю худоби. Для одержання 1 кг м'яса потрібно згодувати худобі 16 кг зерна.

Саме тому, що головна частина зерна витрачається на виробництво м'яса, його споживання у розвинутих країнах є значно меншим ніж у країнах з низькими показниками соціального розвитку, до яких слід віднести і Україну. Так, кількісний аналіз споживання продуктів харчування у різних країнах свідчить, що найбільше зернових у раціонах українців і китайців, проте останні, крім того, значно більше їдять овочів і м'яса (256,2 та 52,9 кг відповідно). У США на продовольчі цілі на одну людину використовується 112 кг зерна, що на 30 % менше ніж у нашій країні, проте значно більше споживається молока (на 60 %), м'яса (у 3,8 рази), фруктів (у 3,7 рази). У Франції та Канаді кількість споживання м'яса також перевищує вітчизняні показники і становить 100 кг, але раціон жителів цих країн насичені овочами та фруктами. Причиною ж значної частки у структурі харчування населення України хліба та інших продуктів переробки зерна є низька купівельна спроможність українців. Недостатній рівень споживання продукції тваринного походження (молока, м'яса) зумовлює скорочення витрат зерна, що використовується для годівлі худоби та птиці. Внаслідок цього попит на нього на внутрішньому ринку України є заниженим, а надлишок зерна, який вивільняється, за умов сприятливої світової кон'юнктури реалізується на експорт. Унаслідок цього, відзначає О. В. Боднар, за відсутності комплексного та дієвого впливу держави на цей процес посилюється залежність вітчизняного ринку від кон'юнктури світового ринку зерна [2].

За даними табл. 4, упродовж останніх років використання зерна на кормові цілі (відгодівлю худоби та птиці), особливо пшениці, значно скоротилося, що дозволяє підтримувати, а за сприятливих погодних умов і перевищувати досягнуті рівні експорту зерна. Очевидно, що монополія зернового характеру сільськогосподарського виробництва не має довготривалої перспективи, а тому розширення експортного ринку зерна в Україні і надання йому сталого характеру можливе лише за підвищення урожайності зернових культур і зростання валових обсягів їх виробництв. Так, на думку розробників Концепції державної цільової

програми «Зерно України – 2008–2015», для того щоб у 2015 р. український експорт зерна становив 25 млн т, необхідно досягти середньої урожайності зернових 40 ц з 1 га і довести валовий збір зерна до 58 млн т, що також дозволить збільшити обсяг зерна, яке використовується на кормові цілі до 17 млн т [17].

Таблиця 4

Використання окремих видів зернових культур в Україні на кормові цілі у 2002–2006 рр., тис. т [17]

Вид зернових	Роки				
	2002	2003	2004	2005	2006
Пшениця	7004	5119	3052	5015	4803
Ячмінь	4197	4243	5628	3521	3270
Кукурудза	3819	3566	4213	5133	3760

Досягнення таких показників є маловірогідним за умов збереження ліберальної економічної політики та розвитку (поки що замаскованого) латифундистського землеволодіння і відповідних форм виробничих відносин. На думку автора, відродження зернового господарства, а отже, і експортного ринку зерна, найбільш ефективно може відбуватися на основі кооперації власників земельних паїв і їх об'єднань і підпорядкування їхнім організаційно-господарським структурам експортних операцій: від формування власних експортних партій зерна і його закупівель для експортних цілей до реалізації на зовнішньому ринку. Тільки завдяки цьому виробництво зерна може перетворитися в рентабельну галузь, а отже, набути відповідного рівня можливостей його експорту з України.

Як свідчить аналіз глобальних тенденцій розвитку світового господарства вони є сприятливими для України в частині нарощування експорту зерна. Зокрема, це зумовлюється скороченням посівних площ в США та Канаді, зменшенням перехідних запасів зерна в найбільших країнах-експортерах, виходом на світовий ринок зерна нових, менш потужних гравців: Угорщини, Росії, Казахстану і Туреччини. До позитивних факторів цього ряду слід також віднести зростаючий попит на зерно, що пояснюється як ростом чисельності населення планети, так і зростаючою частиною

зубожілої його частини, для якого зерно є найважливішою продовольчою культурою.

Очевидно, що ці, об'єктивно сприятливі, умови для нарощування експорту зерна можуть бути реалізованими або ж не використаними. Для того щоб вони позитивно вплинули на експорт зерна, потрібно досягти значного зростання врожайності зернових культур, що можливо лише за умови наближення до землі безпосереднього виробника, впорядкування сівозмін і недопущення тотального зниження родючості земель через їх виснаження технічними культурами. Не останню, а на першому етапі навіть провідну роль повинен відіграти у виконанні цього завдання державний протекціонізм, в основу якого слід покласти як довгострокові вигоди суспільства в цілому, так і виробників зерна зокрема. Мова йде про підтримку аграріїв на внутрішньому та зовнішніх ринках і їх захист від негативних наслідків вступу до СОТ. Слід чітко зрозуміти, якщо до другої світової війни головними гравцями на світовому ринку зерна були аграрні країни, то з 60-х рр. ХХ ст. ними стали провідні індустріальні країни. Потоки зерна, відзначає С. Айгожина, зараз протікають із «Півночі» на «Південь». Навіть Великобританія, яка, здавалось би, була приречена залежати від зовнішніх джерел постачання продовольством, змогла ввійти в десятку провідних експортерів зерна. І це при тому, що в індустріальних країнах на душу населення припадає лише 0,12 га оброблюваних площ [5]. Тобто стає цілком очевидним, що відстояти своє місце на світовому ринку зерна Україна зможе лише за умови значних інвестицій у сільське господарство та перетворення його у високоефективну галузь.

До проблем, які потрібно вирішити в Україні з метою зростання її експортного зернового потенціалу, слід також віднести такі: нарощування потужностей і підпорядкування інтересам зерновиробників експортної інфраструктури, включаючи транспортні перевезення; вирішення питання про компенсацію зерновиробникам щорічних втрат (приблизно 4 млрд грн) від передбаченої умовами вступу до СОТ відмови повернення податку на додану вартість.

Нарешті, при визначенні можливостей екс-

порту зерна з України слід обов'язково врахувати, що його сучасні обсяги у значній мірі визначені занепадом тваринницької галузі, відродження якої є однією з головних умов проголошеного курсу на подолання бідності. Наявність вищеперелічених проблем спонукає оцінювати експортні можливості в даний час досить стримано.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дашковский И. Россия обогнала Украину на мировом рынке зерна [Електронний ресурс] / И. Дашковский // Крестьянские ведомости. – Режим доступу : <http://www.agronews.ru/articleview.php?AId=1846>
2. Боднар О. В. Гіркі реалії вітчизняного ринку зерна [Електронний ресурс] / О. В. Боднар. – Режим доступу : <http://www.meatbusiness.ua/article.php?p=244&j=1>
3. Боднар О. В. Стан та особливості ринків зерна в Україні та Канаді [Електронний ресурс] / О. В. Боднар. – Режим доступу : <http://www.meatbusiness.ua/article.php?p=479jt=7>
4. Дудар Т. Проблеми формування ринку зерна в Україні [Електронний ресурс] / Т. Дудар, Р. Волошин // Наукові записки АН ВШ України. – 2004. – Вип. 6. – С. 131–143. – Режим доступу : <http://magazine.faa.org.ua/content/view/107/35>
5. Айгожина С. А. Анализ проблем и тенденций развития мирового рынка зерна / С. А. Айгожина // Казахстан-Спектр. – 2003. – № 2 (24). – С. 79–85.
6. Украина: рекордный экспорт зерновых 2008/09МГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://marketing.rbc.ua/publication/30.11.2009/3266>
7. Мировой рынок зерна: основные производи-тели и потребители [Електронний ресурс] // РИА Новости. – Режим доступу : <http://newworld.blox.ua/2009/07/Mirovoj-gynok-zerna-osnovnye-proizvoditeli-i.html>
8. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К. : Консультант. – 2008. – 571 с.
9. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=37-15>
10. Уряд запроваджує державні форвардні закупівлі зерна [Електронний ресурс] – УНІАН. – Режим доступу : http://agroua.net/news/news_13358.html
11. Віталій Княжинський. Квоти на експорт зерна можуть мати для України несприятливі наслідки... / Княжанський Віталій [Електронний ресурс] // День. – 2006. – № 218. – Режим доступу : http://agroua.net/news/news_11787.html
12. Питання забезпечення ефективного використання зернових культур врожаю 2009 року на внутрішньому і зовнішньому ринках обговорено на слуханнях у Комітеті з питань аграрної політики та земельних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://portal.rada.gov.ua/control/uk/publish/article/news_left?art_id=172021&cat_id=37486.
13. Велика рогата худоба // Википедия. Свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
14. Свинарство худоба // Википедия. Свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
15. Птахівництво худоба // Википедия. Свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
16. Тваринництво худоба // Википедия. Свободная энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
17. Зерно України – 2008–2015 : Проект Концепції державної цільової програми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://apk-group.com.ua/content/view/376/42>